

középpálya

Akhilleusz és a teknős

BÉNYEI TAMÁSSAL BESZÉLGET FODOR PÉTER

– Egy olyan irodalmárt, akinek számos írása a hagyományozódó történetsémák, illetve ezek újrabasznosítása, átírása, kiforgatása köré szerveződik, könnyű vagy nehéz helyzetbe hoz-e az a kérdés, hogy mondja el pályája indulásának azt a történetét, amelyben önéletrajzi elbeszélőként otthonosan érzi magát?

– A kérdés kicsit valóban nehéz helyzetbe hoz, de nem elméleti okokból, hiszen az számomra nyilvánvaló, hogy a múltamról elmondott elbeszélés tétje egyrészt önmagam minél élhetőbb megalkotása, másrészt a másik számára való beszéd; vagyis jelentése a jelenben, a jelennek szól. Az egyik nehézség az, hogy nem szeretek önéletrajzi elbeszélő lenni, tehát eleve kizárt, hogy otthonosan érezzem magam egy önéletrajzi történetben, a másik pedig az, hogy életem nem volt gazdag külső eseményekben: kitérők nélkül kerültem először a Kossuth Egyetem magyar-angol szakára, onnan akadémiai aspiránsként a Világirodalmi Tanszékre, majd 1992-től az Angol Irodalmi Tanszékre, ahol azóta is tanítok.

Ami a kicsit belsőbb történetet illeti: szüleim – és nővérem – hatása bizonyosan minden gondolatomban, mozdulatomban benne van. Máig imponál, hogy szüleim mennyire nyitott módon figyelnek a világra, szerintem ma is többet olvasnak, mint én. Nagy szerencse, hogy igazi, nyitott értelmiségi családba születtem, ahol egyértelmű volt, hogy az olvasás, a könyvek, filmek és egyébek megbeszélése élvezet. Amúgy azt hiszem, teljesen „normális” gyerek voltam: sokat olvastam, de egyrészt akkoriban ezzel egyáltalán nem lógtam ki a sorból, másrészt én is csináltam a szokásos egyéb gyerek-dolgokat is: bélyeget gyűjtöttem, fociztam, gombfociztam, térdemen az előírt mennyiségű plezúr, a középiskolában és egyetemen buliztam, rockoperákat írtam és adtam elő a barátaimmal. Pályaválasztásomat két-három, utólag fontosnak tűnő döntés alakította: középiskola után nem mentem el Moszkvába a diplomataképzőbe (ezt most jó döntésnek tartom), végzőskor nem fogadtam el a sok tolmácsolási és fordítási munka eredményeként felajánlott állást egy menedzserképző intézetben (ez egzisztenciálisan bizonyosan rossz döntés volt, egyébként fogalmam sincs), 1992-ben viszont elfogadtam az Angol-Amerikai Intézet hívását, és ezzel egyértelműen anglistaként határoztam meg önmagamot (ezt a döntésemet sem bántam meg).

– *Egyetemi tanulmányaidat a 80-as évek közepén, második felében végezted, abban az időszakban, amikor a rendszerváltást megelőző közéleti aktivitásnak a bölcsészkaron is kialakultak a fórumai és médiumai. Miként emlékszel vissza ezekre az évekre?*

– Összességében jó emlékeket őrzök erről az időszakról. A rendszerváltás évében végeztem, és valóban aktív részese voltam az előző évek egyetemi közéleti aktivitásának. Aligha gondolta azt közülünk bárki is, hogy veszélyes, bátor dolgot csinálunk, de mégis örülök, hogy az a leheletnyi forradalmi szalonromantika része volt az életemnek. Személyes „hőstettem”, hogy volt az *Egyetemi Életek* egy visszavont száma, amelyet részben szovjetellenesnek minősített dalszövegeim miatt semmisítettek meg. Tagja voltam az eredetileg öttagú Balközép nevű szerveződéseknek, amely kezdetben, 1987-ben csak a diákrektor-választásra létrejött „kamupárt” volt, csak közben mindenfélék történtek az országban, és a Balközép – a TTK-s párttól elszenvedett hagyományos vereség után – nem szűnt meg, hanem része lett az ellenzéki szervezetek országos tömörülésének, a Klubtanácsnak. Az akkor a Balközép körül csoportosuló egyetemisták között ma sok aktív politikus, politikai újságíró van. Ahogy a politizálás felváltotta a baráti együttléteket, én lassan kivontam magam a dologból. Ez azok közé a döntéseim közé tartozik, amelyeket nem bántam meg.

– *Kik voltak a mestereid, akár a rendszeres munkakapcsolat értelmében, akár a távolabbi szellemi inspirációt tekintve? Az egyetem elvégzése után melyek voltak azok a szellemi együttműködések, amelyek termékenyen befolyásolták pályád alakulását és kutatói orientációdát?*

– Olyan értelemben, hogy valaki erősen hatott volna a gondolkozásomra, nem igen voltak mestereim: tizenhét évvel ezelőtt Borgesszel, Nabokovval és a dekonstrukcióval meglehetősen magányosan árválkódtam Debrecenben. Voltak kitűnő tanárain, akik emberi-tanári habitusukkal jelentettek sokat, elsősorban Abádi Nagy Zoltán és Donald E. Morse, valamint Tamás Attila, akivel valószínűleg az égvilágon semmiről nem gondoljuk ugyanazt, de nála korrektebb és humánusabb témavezetőt nem találhattam volna: máig őrzöm Bécsből küldött leveleit, amelyeket első „dekonstruktív” írásom olvastán érzett aggodalmában írt: árad belőlük a jóindulat és a féltés. Írásaikon keresztül talákoztam olyan hazai tudósokkal, akiktől sokat tanultam: természetesen fontosak voltak és maradtak Balassa Péter, Radnóti Sándor, Thomka Beáta írásai, s máig emlékszem, milyen nagy hatással volt rám Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya Rilke Orpheusz-szonettjeiről, amely akkor a költészetről való beszéd új módját mutatta meg. Később előfordult, hogy épp a – nekem – jó pillanatban talákoztam emberekkel: például Bókay Antallal, akinek sokat köszönhetek, vagy Dávidházi Péterrel, aki számomra habitusában – és írásain keresztül – azóta is meghatározó élmény. Debrecenben leginkább saját tanítványaim között vagyok otthon: egy kicsit mindig irigyeltem a szegedi deKON-csoportot. Fontos volt, hogy Deák László közvetítésével hallgatóként kapcsolatba kerültem az akkor induló *Nappali Házzal*, s noha sosem tartoztam igazán a belső körökbe, nekem azért így is jó volt odatartozni, máig hálás vagyok nekik, főként Károlyi Csabának. A JAK-ba is hamar beléptem, és ott is mindig nagyon kedvesek voltak velem, akárcsak az *Alföldnél*, ahol az akkori szerkesztőségéből Mészáros Sándornak

tartozom köszönettel, azóta pedig Aczél Gézának és a többi szerkesztőnek is, akik folyamatosan igyekeztek bevonni a munkába. Azt hiszem, befogadó típusú ember vagyok, szinte mindenkitől tudok tanulni valamit: van, akit elemzési ötletei miatt olvasok, másokat erudíciójuk, elméleti következetességük vagy épp szellemességük miatt. Mindenesetre mindig szívesen olvasom például Kovács Árpád, Eise-mann György, Rényi András, Mártonffy Marcell, Kocziszky Éva, Kállay Géza, Kál-mán C. György, Takáts József, Simon Attila, Bán Zsófia, Kulcsár-Szabó Zoltán, Ki-séry András, Komáromy Zsolt, a deKONosok vagy Fogarasi György írásait. És a fe-leségem, Séllei Nóra írásait is – egyáltalán nem csak hitvesi elfoglaltságból.

– *1991 októbere és 1992 júniusa között az Oxford University posztgraduális képzésében vettél részt. Módosította-e, s ha igen, miként, tudományos érdeklődése-det ez a peregrináció? Mennyiben jelentett eddigi pályád során hátrányt vagy ép-pen előnyt az a kettősség, hogy főként olyan szövegekkel foglalkozol, melyek nem az anyanyelveden születtek, ugyanakkor sajátodként ismersz egy olyan kultúrát, mely a legtöbb anglista számára jórészt ismeretlen?*

– Oxford nagyon szép időszak volt: igazából túl szép is, olyan, mint egy arany-keretes kép a falon, mintha nem is velem történt volna, s alig érzem az életem töb-bi részével való kontinuitását. Másfelől persze nagyon fontosnak gondolom szelle-mi tájékozódásomban. A kiutazásom előtti héten védtem meg kisdoktori disszertá-ciómat, vagyis tulajdonképpen szabad voltam, azt csinálhattam, amihez kedvem volt. Balszerencsémre a kijelölt témavezető nem foglalkozott velem (annál kitű-nőbb előadásokat tartott a szatíra elméletéről és a viktoriánus regényről), és az ox-fordfi egyetem rendkívül konzervatív szellemisége sem sokat segített, de a könyv-tárban azért minden megvolt, én pedig elolvastam egy csomó olyasmit, amiről ad-dig csak hallottam, vagy nem volt időm rendszeresen megnézni, Lukács regényelme-létől Bahtyinig, Riffaterre-ig és Fredric Jamesonig. Nem volt abban nagyon sok rendszer, amit csináltam, de nem volt örülség sem: pontosan emlékszem, hogy visszatérve mennyire másként, mennyivel biztosabban és kreatívabban nyúltam szövegekhez (és rögtön elindítottam a debreceni egyetem első irodalomelméleti kurzusát).

Ami a kérdés fontosabbik részét illeti. Noha bizonyos értelemben csak kompa-ratisztikai olvasás lehetséges egyáltalán, én nem nagyon tudok mit kezdeni a kom-paratisztika fogalmával, számomra nem tűnik termékenynek ez a típusú általánosí-tás (hogy valami értelme legyen, ahhoz legalább annyi nyelvet és kultúrát kellene jól ismernem, mint – hogy folytassam a számomra fontos neveket – Fried István vagy Szegedy-Maszák Mihály). Konkrétan viszont mindig van értelme feltenni a kérdéseket. Hogy hátrányt jelent nem anyanyelvüként egy másik kultúra szövege-ivel foglalkozni, az nem kérdés: olyan hátrányról van szó ugyanakkor, amellyel el-méletileg tisztában lehetek ugyan, és lehetnek a kulturális idegenség felismerésé-nek revelatív pillanatai, de a dolog természeténél fogva sosem leszek képesek reflek-tálni arra, amit nem tudok, és arra, ahogyan nem tudom. A helyzetnek azonban természetesen előnyei is vannak (legalábbis így kell gondolnom). Ezeket az elő-nyöket Auguste Dupin fejti ki Poe novellájában, amikor arról beszél, hogy néha épp az zavarja a látást, hogy túl közelről nézünk valamit: vagyis – szól az önlegiti-mációs érvelés – innen olyasmit is meglátok, amire az angolok épp beágyazottsá-

guk miatt vakok. Nem szabad eltúlozni ezeknek az előnyöknek a jelentőségét, de azt hiszem, az angol és a magyar kultúra vonatkozásában termékenyebb a dolog, mint ha mondjuk németes vagy akár franciás lennénk, egyszerűen azért, mert óriási, kozmikus a különbség az ottani uralkodó irodalomfelfogás és a számomra mérvadó itthoni irodalomértés között. Nemcsak kanonikus szövegek újraolvasásáról van szó (bizonyos erősen kódolt szövegtípusok esetében az angoloknak egyszerűen nem jutnak eszébe bizonyos olvasási módok), hanem az épp az angol ethosztól való különbözőségük miatt háttérbe szorított életművek és szövegek újraértelmezéséről. Az persze más kérdés, hogy ezek az értelmezések mennyire hatnak termékenyítően – én úgy találtam, az angol *establishment* elég éberem örködik önmaga integritása fölött.

Ami a dolog másik oldalát, a magyar szövegek és jelenségek értelmezését illeti, érzem, hogy másként írok, ha külföldre kell írnom, és ha haza, magyarul dolgozom. Mindkét esetben – csak félig tudatosan – másfajta elvárásoknak akarok megfelelni, és szinte tehetetlenül sodródom bele bizonyos beszédmódokba. Magyar szövegekről írva például érzem, tudom, hogy belessem abba a hibába, amelyet oly gyakran tapasztalok magam körül: elkezdék a szakmának írni, nem az ügynevezett olvasónak. Tudom, és mégsem tudok kilépni ebből. Mindazonáltal kulturális „másságomból” talán mégis megőrződhet annyi, hogy különösebb skrupulusok nélkül nyúlok olyan értelmezői diskurzusokhoz is, amelyek nem részei egy-egy magyar szöveg recepciójának. Ennek az is lehet a következménye, hogy elhibázottá válik a kísérlet, és nem képes párbeszédbe elegyedni az itthoni fogadtatással, vagyis – bármilyen izgalmasnak gondolom én – teljes joggal marad visszhangtalan, néhány esetben azonban talán épp azért sikerülhet értelmesen bekapcsolódni az itthoni diskurzusba, mert kicsit idegenként olvastam az adott szöveget.

A legfontosabbnak mégis mindig azt tartottam, hogy magyarul írjak, s ha már anglista lettem, akkor angol szövegekről és jelenségekről, mert úgy gondolom, itthon számos olyan dolog hiányzik, ami az angol irodalomértés szerves része (például a humor). Vállalni kell, hogy ezek a magyarul írott anglistikai szövegek ott hontalanok, nem tartoznak igazán sehová (illetve a „magyarországi anglistika” nem túl nagy presztízsű mezőjébe).

– *Másfél évtizede oktatsz az egyetem Angol-Amerikai Intézetében; több egykori tanítványod ma már kollégád Debrecenben, számos fiatal kritikus, értekező tekint mesterének. Ha jól sejtem, az angol szak intézményi és diszkurzív keretei alapjaiban változtak meg azokhoz képest – még ha ez nem is a naptárban dokumentált időbeli távolságra vezethető vissza –, amelyeket egykor egyetemistaként megtapasztalhattál. Milyen szerepet tölt be szakmai életedben a tanítás, változtak-e az évek alatt a tudásközvetítésben alkalmazott módszereid?*

– A valóban nagy változások természetét röviden úgy lehet meghatározni, hogy – könnyen belátható kulturális okokból – az angol szak elitszaktól tömegszak lett (mi például húszan voltunk az évfolyamon, most kétszáz fős évfolyamok kezdenek). Másképp fogalmazva: pályakezdő koromban még az olyan hallgatók voltak többségben, akikkel nagyjából egy nyelvet beszéltünk, vagyis ők is körülbelül ugyanazt akarták az egyetemtől, mint annak idején mi, ma pedig már nem ez a helyzet. Az angol szakon a rendszerváltás következményei nemigen voltak érezhe-

tőek, itt Orwell már a nyolcvanas években is kötelező olvasmány volt, vagyis – a duzzadás és lebutulás szinte kezelhetetlen következményeivel való küzdelmen túl – nem volt szükség ideologikus fazonigazításra vagy ráncfelvarrásra.

Ugyanakkor viszont a Magyar Intézetben eltöltött két év arra nagyon hasznos volt, hogy – noha pár éves fáziskéséssel – utólag tudatosítsa bennem a magyar szakon és az angol szakon alkalmazott módszerek közötti óriási különbséget. Csak utólag jöttem rá, hogy sajátos módon, de az idegen nyelv közbeiktatása miatt talán logikusan, az angol szakos szemináriumok sokkal szövegközelibbek voltak, mint a magyarosok, amelyeknek nagy része egyébként is a szemináriumi dolgozatok felolvasásával telt el. Amikor átjöttem az angol tanszékre, öntudatlanul és automatikusan – az emlékeimből kiindulva – elkezdtem másként készülni az órákra, itt ugyanis egy szeminárium azt jelentette, hogy ott van a szöveg, a csoport és én, s valamit kezdenünk kell egymással.

Módszereimet nagyban meghatározza, hogy – legalábbis az alsóbb éveken – olyan hallgatóknak kell angol nyelven irodalmat és irodalomértelmezési stratégiákat tanítani, akiknek többsége komoly nyelvi deficittel küzd, ide kerülve meglepődik, hogy itt „irodalmat” kell tanulni (sokan örülnek, hogy az érettségivel egy életre megszabadultak tőle), vagyis akik közül sokan nem bölcsész mentalitásúak (nem itt kell erről beszélni, de azért megjegyzem, hogy meg kell küzdenünk annak a folyamatnak a következményeivel is, ami a közoktatásban „irodalomtanítás” néven fut). Ez jelentősen befolyásolja azt, hogy mit lehet csinálni; mivel tanulmányaim jelentős része közvetlenül a tanításból nőtt ki, gyanítom, hogy a munkámban olyan módon és olyan mélyen vannak jelen a tanítás következményei, hogy azt magam sem tudom pontosan felmérni. A tanítás nagyon nagy szerepet játszik az életemben, gyakran azt gondolom, fontosabb szerepet, mint az írás (ezt főként olyankor gondolom, amikor épp nem írok). Egy-egy jól sikerült óra egész napra feldob, egy rosszul sikerült – vagy rosszként megélt – óra viszont garantáltan hosszú időre deprimál. Nagyon szeretek a hallgatókkal foglalkozni, sok TDK-zóm és doktoranduszom van, ami nagy boldogság, és persze rengeteg munka. Az írásaim alapötleteinek nagy része eredetileg az órákra való készülés és – ez a leggyönyörűbb – a szemináriumok során alakult ki; a mágikusrealizmus-könyv ötlete például egy hallgatótól származik, aki egyszerűen megkérdezte, miért nem írom le azt, amiről órán beszélek?

Nyilván sokat változtak a módszertani alapfeltevéseim, ami elsősorban a fentebb említett folyamatoknak köszönhető: a hallgatói populáció alapvetően változott meg, s ezen lehet keseregni – én is nagy élvezettel szoktam apokaliptikus víziókat felvázolni az írástudatlan diplomások tömegeiről –, mégis nekünk kell alkalmazkodnunk, hiszen ők nem fognak, s a hozzánk jövő hallgatókat kellene valahogy relevánsan megszólítani. Ha ez azt jelenti, hogy nyelvi okok miatt alig tudunk modernista szövegeket olvasatni, hogy a populáris kultúráról is beszélni kell, hogy az irodalom mellett egyre több filmet és egyéb vizuális anyagot kell használni, akkor legyen: noha talán jobb lenne mindig Fieldinget, Dickenst, Conradot, Woolfoot és Rushdie-t olvasni, gondolkodni úgy is meg lehet tanulni, hogy Mickey egérről és hollywoodi filmekről beszélgetünk – de persze úgy, hogy előbb-utóbb elérkezünk Woolfhoz is.

– Első tanulmányaidat a „posztmodern próza két legfontosabb előfutár-képviselőjének”, Borgesnek és Nabokovnak szentelted, valamint a posztmodern regénypoétika és a krimi kapcsolatrendszerének. Melyek voltak azok az esztétikai, történeti vagy éppen teoretikus problémakörök, amelyek akkor éppen a közelmúlt szépprózáját tették fontossá és izgalmassá számodra? Mi az oka a próza, s ezen belül is a regény kitüntettségének interpretációs gyakorlatodban?

– Nem fogalmazódtak meg bennem tudatosan az érdeklődésem és kutatásom tárgyaira vonatkozó metakérdések (talán a posztmodern mibenlétére vonatkozó kérdés kivételével). Megláttam az antikváriumban négy angol nyelvű Borges-könyvet, tetszett a borítójuk, és nem volt visszaút, ráadásul spanyolul is tanultam (eredetileg a prekolumbiánus kultúrákkal akartam foglalkozni), kapóra jött egy spanyol nyelvű író. Nabokovról annyit tudtam, hogy tiltott, a *Lolita* nagyon izgatta a képzeletemet – nemcsak az irodalmat –, s első angol utam során a nottinghami antikváriumban megvettem. Vagyis tudományos pályám kezdetét nem tudatos poétikai vagy esztétikai kérdések irányították, hanem sokkal inkább a könyvekhez mint tárgyakhoz való fetisisztikus vonzódás. Mindazonáltal jó választás volt: Nabokovot ma is a huszadik század egyik legnagyobb írójának tartom, és szeretnék még foglalkozni vele, Borges pedig a lehető legjobb iskola volt: a szakirodalom olvasása során szinte mindenről olvashattam, voltak metafizikus, mítoszkritikai, metafikciós olvasatai, s mindez izgalmasan különbözőnek tűnt mindattól, amivel az egyetemen foglalkoztunk, és ahogyan olvastunk. Utólag úgy látom, valami zsigeri ellenállás volt bennem a nemistudommilyen, de mindenképpen mimetikus, referenciális irodalomszemlélettel és az olvasmánylistával szemben: valami *érdeke-sebbre* vágytam, és nem volt véletlen, hogy ez a két író talált meg engem. A metafizikus detektívtörténet is a miméziselvű irodalom kikezdése miatt érdekelt, és egyrészt valami burkolt posztmodern prózapoétikát akartam írni, másrészt az is vonzott, hogy sokféle elméleti kérdés vizsgálatára módom nyílt általa: a narratológia (itt találkoztam pl. az *S/Z*-vel, később Peter Brooksszal), a mimézis, az irónia (Paul de Mannal való első találkozásom) és a paródia. Egyébként a posztmodern mibenlétét firtató kérdésektől elment a kedvem, valahogy úgy érzem, egy-egy szövegnek tucatnyi fontosabb kérdés is feltehető, mint a szöveg posztmodernségére vonatkozó.

Nagyon prózai okai is voltak bizonyos szakmai választásoknak. Ez még az az időszak volt, amikor, ha valaki mondjuk anglista lett, „korszakot” kellett választania. Mivel úgyis a kortárs irodalommal foglalkoztam, hivatalosan is rámosztották az 1945 utáni korszakot. Ezt sem bántam meg (bár ha ma döntenék, minden bizonnyal a viktoriánus regényt választanám). Hogy a próza, s elsősorban a regény lett az én terepem, részben annak köszönhető, hogy a kortárs drámának és költészetnek voltak, vannak avatott szakértői a tanszéken. Persze ez nem válasz: ha igazán akartam volna, nyilván írtam volna költészetről is. Szívesen olvasok verset szemináriumon (például imádtam Pope *Fürtrablását* tanítani, ami persze nem vers, de a romantikusokat, vagy Eliot, Yeats, Larkin, Hughes verseit is élvezem), de miután pályám kezdetén nem foglalkoztam költészetrel, egy idő után úgy éreztem, nem vagyok kompetens, nem értek hozzá, s ezzel az érzéssel azóta sem tudtam megküzdeni. Ha valami érdemlegesebb választ keresek, és a saját magam számára is

megfogalmazatlan előfeltevések környékén kutakodom, valószínűleg három dolgot kell mondanom: egyrészt a regény adja a belefeledkezésnek azt a semmihez nem fogható élményét és élvezetét, amelyre a jelek szerint szükségem van (imádom a hosszú könyveket); a regényt a *par excellence* fenomenológiai műfajnak tartom, narratív szerkezetével és tematikus elemeivel együtt, mindenesetre a regényt *nem lehet* a tematikus elemek figyelembe vétele nélkül olvasni (ez a tanítás tanulsága is); és végül, a számomra legizgalmasabb elméleti kérdés minden bizonnyal az elbeszélés, a történetmondás, mindenféle szempontból: mint antropológiai jelenség, mint az időbeliség tapasztalatának elrendezése, mint a figurativitással sajátos viszonyban lévő, alakzatokat tartalmazó, de talán alakzatok által kitermelt nyelvi képződmény, mint a halálról, az átalakulásról, az eseményről való lehetetlen beszéd, mint ideológiai struktúra, amely szubjektumpozíciókat ír önmagába (például férfiak és nők számára), s ezeket az olvasás során képes újratermelni, mint az elbeszélő személy önkonstruálásának, önírásának eszköze, mint a vágy által létrehozott szöveg, amely magába is írja a vágyat, mint etikai instancia, az eticitás egyik lehetséges terepe, mint beszédaktus, amely elhangzásának kontextusából veszi jelentését, s amely aktusként különös módon ismétli meg azt, amiről „szól”; mint egyszerre transzgresszív és regulatív jelenség, mint olyasvalami, ami egyszerre teremt rendet és hoz létre valami uralhatatlan többletet, anarchikusságot. Hát talán ezért.

– 1997-ben jelent meg Apokrif iratok című könyved, melyben a mágikus realista írásmóddal és a posztmodern irodalmi kánon olyan kiemelkedő jelentőségű szövegeivel foglalkoztál, mint amilyen pl. a Száz év magány vagy Az éjfél gyermekei. Milyen dilemmákkal szembesített e munkának az a fázisa, melynek során a kontinentális, illetve az angolszász irodalomelmélet és bölcelet által kondicionált olvasóként az okcidentálistól nagyon eltérő világról beszélő regényeket értelmeztél?

– Mondhatnám, hogy nagyon rafinált, az európai kultúrával átitatott könyvekről van szó, s vélt idegenségük inkább csak ravasz fogás, konstruált idegenség, amelyen áthaladva önmagunk újrafelismerése a másokban izgalmasabb, kalandosabb vállalkozásnak tűnhet. Ez azonban csak áthelyezi a kérdés lényegét az értelmezésből a szövegekbe (Rushdie-t érték is efféle bírálatok). A posztkoloniális elmélet és kritika alapvető, egyszerre elméleti és politikai dilemmájáról van szó, amelynek könyvtárnyi, többnyire hervasztóan repetitív irodalma van: az európai bölcelet univerzalizáló struktúráinak, fogalmainak használata, bármilyen emancipatorikus céllal történik is, értelmezhető úgy is, mint intellektuális újragyarmatosítás: az eurocentrikusság magasabb, s épp ezért nehezebben kikezdehető szinten való újrabeműködés. Ugyanakkor a dilemma a posztstrukturalizmus egyik különös belső ellentmondására is fény derít: a szubjektum *dekonstrukciója* destabilizáló folyamatot sejtet, e folyamat egyetemes érvényűként való megjelenítése azonban épp ebből a destabilizáló folyamatból csinál új, szilárd középpontot. A mintegy két évtizede változatlan hevességgel és többnyire nem túl magas színvonalon folyó, öngerjesztő vita számomra igen kevés használható tanulással szolgált, mert kétféle nyelvi univerzumban őrlő malmokról van szó. A másságban való önmegismerés hermeneutikai elve felülírhatja ugyan a kulturális másság dekontextualizálása miatti aggodalmakat, de *csakis* az európai nyelvben, amelyet én is használok; itt nincs köl-

csönösség, ez nem olyan különbség, amely bármilyen szimmetriával ábrázolható vagy kifejezhető volna, ezért szerintem az egyetlen lehetséges – bevallottan rossz – megoldás az, ha kimondjuk: mi ebben a nyelvi univerzumban ténykedünk és olvasunk, és a szövegeket a számunkra releváns, itt és most megfogalmazható kérdések és válaszok miatt olvassuk.

– *A késő- és utómodern irodalom értelmezője aligha kerülheti el, hogy a kultúra különböző „szintjeinek” interakciójára is figyelmet fordítson. A detektívtörténetek mellett a szerelmi románcok, a gótikus történetek és a kémregények irodalomtörténeti szerepére is gyakorta utalsz. Legutóbbi könyvedben (Az ártatlan ország: az angol regény 1945 után) helyett kapott a James Bond-mítosz összetett értelmezése, illetve a kultúra szigetországbeli demokratizálódásának folyamatát ismertető fejezet is. Mindezek ellenére szembetűnő az a távolság, mely írásaid és a nyíltan politizáló, pragmatista szándékok által vezérelt ideológiakritikai szerzők szövegei között van, miközben a magyar olvasóközönség számára például éppen a Te írásaid közvetítették az elsők között a posztkolonializmus távlatait. Hogyan vélekedsz az irodalomértés és a kultúratudomány együttműködéséről, -működteséről? Mit tanulhatnak egymástól?*

– Nem idegenkedem az angol kritikai kultúrakutatástól (*cultural studies*): rengeteg kiváló szöveget olvastam – és persze rengeteg rosszat is –, amely ehhez az irányzathoz köthető. A tisztes távolság mindazonáltal valóban létezik. Nem lehet úgy tenni, mintha Angliában írnék angolul, angoloknak. Elméletibb szinten: nem lehet egyes kritikai kérdéseket egyszerűen kölcsönvenni, áthelyezni valahonnan – mondjuk Angliából – valahová – mondjuk Magyarországra. A nyelvi megnyilatkozás sajátossága, hogy minden egyes helyen, minden egyes időben másként hangzik el, az áthelyezés akkor is fordítással jár, ha a szöveg látszólag ugyanaz, mert más performatív értékkel bír: ezen a helyen nem ugyanazt jelentik bizonyos szavak, mint máshol.

Annymira viszont mindenképpen hatott rám az angol irodalomfelfogás, hogy „gyanúsnak” találok a történelmi kontextust nélkülöző, mondjuk dekonstruktív vagy pszichoanalitikus olvasatokat (persze ez a kontextusnélküliség csak a múltból vagy más kultúrákból származó szövegek esetében tűnik fel), s ma már bizonyosan nem intézném el a mágikus realista regények politikai indíttatású értelmezéseit egy nagyvonalú zárójelbe tétellel. Másfelől viszont az is igaz, hogy a hatás-történetnek szerencsére nincsenek kőbe vésett szabályai: az, hogy valamely szöveg vagy alkotó értelmezéstörténetének mely olvasatok lesznek a legfontosabb szereplői, megjósolhatatlan, s ekként az ahistorikus értelmezések legvadabb példáinak is mindig van esélyük.

Az általad is érzett távolságtartás ellenére úgy gondolom, Magyarországon nagyon leegyszerűsítő kép él a nyíltan politikai érdekű angolszász kritikai kultúrakutatásról, ami részben érthető: euforikus lehetett az a hosszú pillanat, amikor az irodalom kiszabadult a vulgármarxizmus szorításából, s sokan úgy érezték, végre a maga tisztaságában jelenhet meg. Az én eszmélésem idején ez már evidencia volt számomra, s a tiszta irodalom és esztétikum nevében évekig erős ellenérzésekkel és fanyalgással fogadtam az Angliából érkező efféle impulzusokat. Ma kicsit másként látom mindezt: úgy gondolom, jót tenne a hazai irodalomértésnek valamivel

nagyobb adag ebből az importból, hiszen ez a gondolkodás, amely az irodalmat a társadalmi-politikai kontextushoz köti, már posztstrukturalizmus *utáni*, annak belátásaival több-kevesebb sikerrel számot vető tendencia, amely természetesen nem térhet vissza a naiv mimetikus, illetve haszonelvű irodalomfelfogáshoz. Fő ereje épp az „alkalmazott dekonstrukció” következetes használatában, a szövegek és diskurzusok alapfeltevéseinek destabilizáló feltárásában rejlik. Magyarországon sokféle irodalomfelfogás létezik, de az irodalom tisztaságát a vulgáris politikai behatolásoktól féltő, a magas modernség horizontján álló, illetve egy erősen átpolitizált, de esszenciális fogalmakban gondolkozó irodalomfelfogás *között*, úgy vélem, nagyon is lenne helye nálunk e gondolkodásmód elemeinek.

Megmosolyogtató és torz túlzásokhoz is vezet, ha az irodalommal való foglalkozást átengedjük az identitáspolitikának, ugyanakkor azt is látni kell, hogy az identitáspolitika az intézményként és praxisként is létező, természeténél fogva politikai aspektusokat is tartalmazó, vagyis politikai oldalról is legitim módon olvasható irodalomnak mindig része volt. Gondoljunk csak arra, hogy vajon milyen hatással van nemi szerepekkel kapcsolatos felfogásunkra – és saját identitásunkra – az a tény, hogy az alsó tagozatos kötelező olvasmányok kivétel nélkül fiú-könyvek (például a *Tűskevárban* vagy *A Pál utcai fiúkban* kivel azonosuljanak a lányok?), vagy arra, hogy én például úgy tanultam tizenhét évig magyar és világirodalmat, hogy Szapphón kívül egyetlen sort sem olvastam intézményes keretben nőiról (csak az angol szakon). Ennél azért még a magyar irodalomban is több tanítható író van. Kijózanító dolog néha végiggondolni azt a magától értetődő tényről, hogy a tiszta esztétikum, az irodalmiság metafizikus felfogása, amely oly erőteljesen határozza meg a magyar irodalomértést, történeti képződmény, amely sajátos társadalmi, politikai, ideológiai körülmények között jött létre és örökítődik tovább. Persze ennek a belátásához el kell fogadnunk, hogy az irodalommal való foglalkozás nemcsak a legáltalánosabb, legmetafizikusabb értelemben kapcsolható és kapcsolandó vissza az életvilághoz.

– *Az angolszász posztmodern prózapoétikák mellett már a 90-es évek elején szemléletformáló és ötletadó diszkurzusként működött írásaidban az elsősorban Paul de Man és J. Hillis Miller nevével fémjelzett amerikai dekonstrukció. Egy 2002-es írásodban a dekonstruktív narratológia esélyeit mérlegeled. Más látszik-e számodra termékenynek, másra tesz-e képessé manapság ez a bölceleti-irodalomtudományi beszédmód, mint egykor?*

– Minden tudós életében eljön az a rettegett, de elkerülhetetlen pillanat, amikor „beakad”, amikor eljut egy olyan pontra, ahonnan nem képes továbbmenni. Ez nem romló minőséget jelent, hanem azt, hogy egy pont után az ember bizonyos új dolgokat már nem képes megérteni, illetve a saját beakadási helyéhez képest értelmezi őket félre, többé vagy kevésbé termékenyen – és az egészben az a szörnyű, hogy ennek a pillanatnak a regisztrálására pontosan az képtelen, akivel ez megtörténik. Azt hiszem, nekem a legfontosabb ilyen beakadási pontom a dekonstrukció. A legjobb pillanatban találkoztam vele, és valószínűleg soha nem fogok úgy írni, hogy gondolatalakzatai ne legyenek jelen az írásaimban. A *Grammatológiát* és *Az olvasás allegóriáit* is úgy olvastam végig először, még hallgatóként, hogy nem értettem őket, de közben éreztem, hogy a hiba az én készülékemben

van (akkoriban Debrecenben nem találtam olyan kontextust, amely segített volna a magam számára értelmezni, a sajátommá tenni ezeket a szövegeket). Meghatározó élmény volt, amikor először véltem megérteni a derridai gondolkodás alapvető műveleteit, amikor először – de nem utoljára – véltem úgy, hogy megértettem Paul de Man olvasásainak logikáját, vagy amikor először ismertem fel „egyedül” a de Man-i allegória működését egy regényben (ezek minden bizonnyal a legrosszabb írásaim, amelyeket szükséges volt végiggondolni és megírni, de nem lett volna feltétlenül szükséges közkinccsé is tenni). Ma is lenyűgözőnek gondolom Paul de Man kérlelhetetlen logikáját, de érzek benne valami sterilitást is, egy mindig kényszeresen ugyanoda érkező, minden szöveg olvasását néhány tropológiai és gondolatalakzattá – mondanám, hogy redukáló, de nem redukcióról van szó – logikát (Derrida szerintem sikeresen váltott, és eleve sokkal játékosabb, nyitottabb volt). Van benne valami „hermeneutikai gongorizmus” (Emily Apter), egyfajta kissé hivalkodónak is tűnhető elitizmus, amely a tökéletes, meghaladhatatlan demisztifikáció pozíciójára tör. Beszédes például, hogy Paul de Man és Miller munkássága – amely meglátásom szerint a modernizmus metafizikus irodalomfelfogásából indul ki – a létező kánon bebetonozásáról szólt (kutatásaim egyik legfontosabb inspirációját az a felismerés adta, hogy a dekonstrukció mintha szándékosan kerülte volna a találkozást a kortárs irodalommal, vagyis épp azzal az irodalommal, amely bizonyos értelemben ugyanazt csinálta, mint a dekonstrukció).

Van egy másik gondom is. A dekonstrukció „pedagógiai” hasznosíthatóságát – legalábbis az én helyzetemben – két fontos dolog kérdőjelezi meg. Az egyik az élethez való visszacsatolás szükségessége az irodalom oktatásában, amiről az idő előrehaladtával egyre inkább meg vagyok győződve: a mi hallgatóink nagy részének (már?) nem elég, ha az „irodalom”, az „irodalmiság” elméleti módon megragadható, de a saját életvilágukba nagyon nehezen integrálható szintjein fogalmazzuk meg a kérdéseket és a lehetséges válaszokat (az érdeklődés felkeltéséhez kell valami zsigeri viszony, tetszés, felháborodás vagy undor, s ha ez megvan, utána már viszonylag könnyű eljutni a retorikai alakzatok felfejtéséig). A másik, a tiszta dekonstrukció relevanciáját megkérdőjelező mozzanat az a tény, hogy a dekonstrukció alapvető belátásai ellentmondanak a mindennapi tapasztalatnak, az úgynevezett „józan észnek” (az angol ezt úgy mondja: *counterintuitive*); mint Zenón apóriái vagy az Einstein utáni fizika, gyönyörűek, de a mindennapi életben mégsem e belátások szerint tevékenykedünk és kommunikálunk, az életvilághoz körülbelül annyi közük van, mint a trigonometriának.

A dekonstrukció defenzívába kerülése (amikor én ujjongva felfedeztem, már rég *passé* volt Amerikában) jelentős részben ezeknek az intézményes és pedagógiai tényezőknél volt köszönhető, ahogy az is, hogy az amerikai dekonstrukció a nyolcvanas évektől kezdve folyamatosan kereste a legitimáló kilépés vagy nyitás lehetőségét: ilyen volt Hillis Miller szerintem nagyon erőtlen kísérlete a dekonstruktív olvasás etikai instanciaként való meghatározására, ilyen lehet a szerintem jóval több tartalékkal rendelkező, lévinasi és blanchot-i ihletésű „dekonstruktív etika” (Simon Critchley), illetve ilyen a dekonstrukció destabilizáló gondolatalakzatainak ötvözése politikai (pl. feminista, posztkoloniális) és/vagy pszichoanalitikus

diskurzusokkal. Dekonstrukció nélkül nem lenne kritikai kultúrakutatás, nem lenne identitáspolitikai, vagy legalábbis egészen másképp néznének ki. Gayatri Spivak írásait speciel nem szeretem, de Homi Bhabha gyakran idegesítően modoros, kriptikus és túlírt szövegeit szinte mindig nagyon inspirálónak találtam, épp azért, mert a posztstrukturalizmus „nyelvi metaforáját”, destabilizáló, örök igazságokat megkérdőjelező dinamikáját használja szövegek és fogalmak politikai szétolvasásához, s a különbségben, az elcsúszásban, a posztstrukturalista módon felfogott nyelvben létező szubjektumpozíciókat próbálja valami szubverzív, politikailag is használható dinamikához illeszteni. Bántották is eleget ezért, némi joggal vetve fel, hogy a posztstrukturalizmus egy olyan karteziánus szubjektivitást dekonstruál, amit a nők vagy a gyarmati sorban élők soha nem tapasztalhattak meg.

Nekem jelenleg ez utóbbi hibrid – elméleti szempontból nyilván sok sebből vérző, ám tapasztalataim szerint nagyon izgalmas olvasatokat eredményező és az oktatásban is használható – formációk a legszimpatikusabbak. Amiből persze az is kiderül, hogy – megintcsak angolszász vonás – pragmatikus beállítottságú vagyok: érdekel az elmélet, de igazán az elemzésben érzem otthon magam, sőt, idegenkedem a tisztán elméleti szövegek írásától: valahogy túl könnyűnek találom, az állandó önpozicionálás szinte ijesztő mértékben gerjeszti a szöveget. Engem az inspirál, amikor elmélyedhetek egy szöveg világában, amikor kiderül, hogy a szöveggel való találkozásom milyen elméleti metaforák révén artikulálható és rendezhető koherens tapasztalattá, hogy milyen nyelven kell visszaköszönnöm a szövegnek. És minden, aminek hasznát vehetem, érdekel.

– Prózaelemzéseid értelmezői nyelvében fontos szerepet játszik a pszichoanalitikus irodalomtudomány metaforakészlete is. Melyek azok a teoretikus keretek, amelyekben belül a dekonstrukció szövegolvasói hűsége és a pszichoanalízis allegorizáló interpretatív műveletei termékenyen összekapcsolhatóak?

– Noha – részben Borges és Nabokov többször megfogalmazott ellenérzéseiből merítve – sokáig viszolyogtam ettől az olvasásmódtól, mióta jobban megismertem, újra és újra meglep, hogy milyen gyanakvással és fanyalgással kezeli a számomra mérvadó magyar irodalomtudomány. Amikor láttam, hogy az angolszász kritikában nem mentegetőznek oldalakon át miatta, izgatni kezdett a dolog. Bánfalvi Attila szemináriumain döbentem rá, mennyire izgalmasak Freud szövegei, és továbbra is úgy gondolom, jelentős, máig inspiráló gondolkodó volt, aki nemcsak a szubjektumnak és a szubjektum tragikus léthelyzetének teljesen újfajta diskurzusát tette lehetővé, hanem újfajta hermeneutikát dolgozott ki, amely részben épp a dekonstrukció számára bizonyult rendkívül inspirálónak (Derrida legalább négy helyen szembesül például a freudi olvasással). A pszichoanalitikus irodalomtudomány már rég nem az a fallikus szimbólumokra való vadászat, a szerző neurózisának szövegek általi diagnosztizálása, ami a hatvanas évekig volt. A pszichoanalitikus hermeneutika épp a dekonstrukció szövegközeliségét, az apróságokra, a szöveg látszólagos koherenciája és simasága mögött meghúzódó centrifugális, aporetikus, traumatikus gócokra, folyamatokra való rögeszmés koncentrációját előlegezte meg (az álomfejtés hermeneutikai végtelensége, az álommunka disszeminálódó retorikai munkája mint az álom „jelentése”, a szimptóma mint összetett retorikai szerveződés, a szimbolizálásról és ismétlésről vallott felfogás, a nyelvhasználat

performativitásának alapfeltevése az áttételességekben, ahol nyilvánvaló, hogy mielőtt valamiről beszélénk, valakinek beszélünk stb.). Évekig tartottam a pszichoanalízis és az irodalom viszonyának szentelt szemináriumokat, hogy megismerkedjek ezzel a gazdag hagyománnyal, és az írásaimban sokáig nem is használtam ezt a nyelvet, csak miután némi magabiztosságra tettem szert. A lacani pszichoanalitikus kritikát sokáig idegesítőnek találtam, aztán ugyanaz történt, mint Derridával és Paul de Mannal: megérteni véltem bizonyos alapvető gondolatalakzatokat, és ma kifejezetten szépnek találom a szubjektum, a vágy és a nyelv viszonyának lacani elméletét (amely mellesleg erőteljes homológiákat mutat nemcsak Lévinas, hanem Paul de Man nyelvfelfogásával is). Mint mondtam, jelenleg az olyan kritikai és elméleti szövegeket olvasom a legnagyobb érdeklődéssel, amelyek a dekonstrukció, a pszichoanalízis és a kritikai kultúrakutatás belátásait ötvözik – meglehetősen kérdéses módon, ám termékenyen és eredményesen (Barbara Johnson, Cynthia Chase, Neil Hertz, Jessica Benjamin, Joan Copjec, vagy a mindig rendkívül inspiráló Slavoj Žižek). Azt hiszem, ha nagyon röviden kellene meghatároznom, hogy miért fordultam a pszichoanalitikus olvasás felé, ezt mondanám: az irodalommal való foglalatalkodás élethez való visszacsatolásának olyan lehetőségét láttam meg benne, amely ugyanakkor a nyelvi tények szoros olvasását követeli meg, s amelynek gondolatalakzatai nagyszerűen köthetők mind a dekonstrukcióhoz, mind a kulturális érdekű szövegolvasás módszereihez (pl. a szimptomatikus olvasáshoz).

– *A közelmúltban napvilágot látott írásaidban érdekes kettősséget figyelhet meg az olvasó: míg az Archívumok című tanulmánykötet regényértelmezéseiben aligha tekinthető dominánsnak a historikus szempont, addig Az ártatlan ország a „klasszikus” korszakmonográfia műfaji kódjait (pl. kronológiai elv, társadalom- és ideológiatörténeti kontextus) is követi. Mennyire fontos számodra az irodalom hatástörténeti aspektusa? Miként vélekedsz az irodalomtörténet-írás jelenkori állapotáról, lehetőségeiről?*

– Pontos a diagnózis. A kettősség egyrészt az én habitusom kettőségeinek kifejeződése (írjak tankönyvként is használható művet, de úgy, hogy ne tagadjam meg az elméleti belátásokat), másrészt viszont a kritikai kultúrakutatás nagy pedagógiai dilemmája, amelynek tüneteitől *Az ártatlan ország* is szenved (a hosszabb, elméleti alapú elemzések minden igyekezetem ellenére kilógnak a könyvből, afféle betétdalok vagy bravúráriák, amikor leáll a cselekmény, és a mikroelemzések elméleti kifinomultságát kell csodálni): azt akarjuk, hogy a hallgatók kritikusan álljanak hozzá mindenféle szöveghez, hogy mögé lássanak, hogy retorikai alakzatait, ideológiai alapfeltevéseit felfejtsék, hogy mindig tudják: *les faits sont faits* (a tények konstrukciók), miközben valamiképpen mégis kell adni valami reflektálatlanul elfogadott tudást, „tényeket”, ami például vizsgán visszakérdezhető.

Az irodalomtörténet-írásról személyes szinten legelső sorban azt gondolom, hogy gyakran kellemetlen: végig kell gázolni egy csomó közepes könyvön, és akkor is írnom kell valamit, ha semmi érdemi mondanivalóm nincs az adott szövegről vagy íróról, ugyanakkor viszont épp a „mindent elolvasni” kényszere sok kellemes meglepetést is tartogat, amelyekről egyébként elestem volna. Elméletileg azt kell gondolnom, hogy az irodalomtörténet-írás nem lehetséges: az angol regénnyel

foglalkozva azt láttam, hogy a regény története számtalan mikrotörténeté forgácsolódik szét, amelyeket egyetlen narratívába összegyűjteni durva torzítás (s a dekonstrukció destabilizáló diskurzusa és az identitáspolitiká decentralizáló, elfeledett és elfojtott mikrotörténeteket felszínre hozó diskurzusa itt vállalva dolgozik centrifugális erőként). Bármilyen szöveg olvasása előbb-utóbb eljut arra a pontra, ahol alássa és bizonyos mértékig értelmetlenné teszi az olvasást előhívó irodalomtörténeti kérdést (bár ez az elméleti kérdésekkel is így van). Mégis úgy gondolom, hogy a történeti érdekű kérdésfeltevés releváns: igenis releváns például azt kutatni, hogy milyen volt a viktoriánus kor felfogása a halálról vagy a női testről, és minden elméleti fenntartásom ellenére úgy gondolom, tehető értemes, érdekes, termékeny megállapítások irodalmi szövegekről efféle kérdések alapján. Másrészt – tekintettel az oktatás, az ismeretátadás pragmatikus céljaira –, mivel Akhilleusz is utoléri a teknősbékát, nekünk is művelni kell az irodalomtörténetet, lehetőleg minél komolyabban reflektálva a vállalkozás lehetetlensége által felvetett kérdésekre (vagyis tudva, hogy valahol a teknősbéka győz), de úgy, hogy az önreflexió azért ne nyomja agyon az irodalomtörténetet éltető haszonelvűséget. Részben épp elméleti kétségeim miatt nem mindig szerettem írni *Az ártatlan országot*, de most azt gondolom, előbb-utóbb megírom elméletileg még képtelenebb folytatását is: a kortárs angol regény irodalomtörténetét.

– *Az Archívumokban általad értelmezett bölcseleti, elméleti és szépirodalmi munkák különféle korokból, kultúrákból és nyelvi világokból származnak – éppúgy olvashatunk az első pikareszkről, mint a science fiction vonneguti aktualizálásáról. Milyen szempontok alapján döntesz amellett, hogy egy szövegről elemzést készítesz? Mi tesz izgalmassá számodra egy textust?*

– Nyilván nem vagyok egyedül azzal, hogy ezekben a döntésekben sokkal több az esetleges, illetve a külső tényezők által diktált szempont, mint a tudatosan átgondolt „életműépítő” szándék (nem egyszer olyan alantas szempontok döntenek, mint hogy milyen témákra lehet támogatást szerezni). Vonnegut például gimnazista korom kedvence volt, neki tartoztam ennyivel. A *Lazarillo de Tormes*-értelmezés egy opponensi véleményből avanszált elő. A *Lazarillo*-értelmezést egyébként magam is önparodisztikusan folytatam le, épp azért, mert a szöveget kontextusából kiszakítva kezelem, és mert a korszakhoz, a spanyol koraújkorhoz, nem értek. Alapvetően azért mégis az európai modernitáson belülről választok szövegeket, mert úgy gondolom, hogy ennek a korszaknak a szövegei nagyjából azon a nyelven beszélnek, amelyet megértek, vagyis nagyon vad hülyeségeket talán nem tudok róluk írni.

Amikor elhatározom, hogy tanítok valamit – elemzéseim nagy része azért itt ered –, gyakran alig ismerem a szöveget, de van benne valami, ami foglalkoztat, s épp ezért akarom olyan típusú figyelemmel olvasni, ami csak az órára való készülés által valósítható meg. Vagyis a válasz: azért foglalkozom egy-egy szöveggel, hogy megtudjam, miért foglalkoztat, mit akar tőlem. Nem azért olvasok, hogy elméleti kérdésekre választ találjak, illetve én részben ezért is olvasok, de az olvasás alapszintje nálam is zsigeri: önmagammal és a világgal kapcsolatos kérdésekért és válaszokért olvasok, és tiszteletben kell tartani, hogy az irodalommal való találkozás az olvasók és a hallgatók jelentős részének számára ezen a szinten játszódó

folyamat, s ettől az ő olvasói tapasztalataik vagy elvárásaik nem illegitimek.

– *Könyveid rendkívül eruditív volta teheti indokolttá a kérdést: jut-e idő s erőd a kultúra nem nyelvi terepnumaival való foglalatosság számára? Követed-e esetleg napjaink tömegkulturális áramlását? Van-e olyan szenvedélyed, amely nem kötődik az irodalomhoz?*

– Mint mindenki másnak, nekem is összeegyeztethetelen elemekből tevődik össze a kulturális identitásom. Kevésbé bonyolultan fogalmazva: szeretem a képregényeket és Dosztojevszkijt is. A latin-amerikai szappanoperáktól, a valóságshowktól és a kibeszélőshowktól felfelé tulajdonképpen bármit megnézek, és gyakran még élvezem is. Néha azzal nyugtatom magamat – gyenge ürügy –, hogy ez az élvezet is munka, a tanítás miatt szenvedek, hogy ne legyen teljesen ismeretlen számomra az a kulturális referenciális rendszer, amelyben a hallgatók meghatározzák önmagukat. De persze anélkül is nézném. Szeretem a filmeket, a képregényeket, órákig el tudnék ücsörögni rajzfilmek előtt, imádom a zenét, amelyben majdnem mindenevő vagyok. Kiapadhatatlan öröm- és izgalomforrás két égetnivalóan rossz kutyánk. Egyéb hobbijaimmal felhagytam, ezek közül leginkább a zenélést és a madarászást sajnálom, utóbbiból annyi maradt meg, hogy percekig képes vagyok önfeledten bámulni egy fenyőrigót vagy vörösbecyget a kertben a diófán.

